

Türkiye’de Yükseköğretimin Görünümü ve Geleceğe Bakış*

Overview of Higher Education in Turkey and Future Directions*

Yüksel KAVAK

ÖZ

Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında Türkiye genç bir nüfusa sahiptir. Ülkemiz bu nüfus yapısıyla, ilköğretim dışındaki tüm eğitim kademelerinde hâlâ sayısal baskı altındadır. Öte yandan, 2000 yılından bu yana nüfus yapısında bir dönüşüm yaşanmaktadır ve uzun vadede toplam nüfus içindeki yükseköğrenim çağı nüfusu payının %34’ten %29’a düşmesi beklenmektedir. 2010 Yılı İnsani Gelişim Raporu’na göre yetişkin nüfusumuzun ortalama eğitim süresi 6,5 yıl olup, gelişmiş ülkelerin oldukça gerisindedir. Ülkemizde yükseköğrenim görmüş yetişkin nüfusumuzun oranı ise %13’tür.

2001-2010 yılları arasında yükseköğretimde gözlenen önemli büyümeye karşın, arz-talep arasındaki açık hâlâ önemini korumaktadır. Buna göre açıköğretim hariç, yükseköğretime başvuranların yaklaşık %40’ı yükseköğretim programlarına yerleşme fırsatı bulabilmektedir. Yükseköğretimdeki brüt okullaşma oranı %17’den %32’ye yükselmiştir. Toplam yükseköğretim içinde vakıf üniversitelerinin payı ise %10’a yaklaşmıştır. Son on yıldaki önemli eğilimlerden birisi de yaş kompozisyonundaki değişimdir. 23 yaş ve üzerindeki öğrencilerin toplam öğrenci içindeki payı %11’den, %19’a yükselmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak kız-erkek öğrenci dengesi kızların lehine değişmektedir.

Yükseköğretim bütçesi, Türkiye’deki kamu eğitim harcamalarının yaklaşık olarak dörtte birini oluşturmaktadır. Her ne kadar bu bütçe yükseköğretim için yetersiz görünse de, diğer eğitim kademeleri ile karşılaştırıldığında yükseköğretime verilen öncelik açıkça gözlenmektedir. Yükseköğretimde öğrenci başına yapılan kamu harcaması 4648 Amerikan dolarıdır. Bununla birlikte, yükseköğretimdeki hızlı büyüme ve artan ihtiyaçlar karşısında harcamalar yetersiz kalmaktadır. Diğer taraftan, yükseköğretimle ilgili özel harcamalar konusundaki veri yetersizliği nedeniyle yükseköğretim harcamaları konusunda daha ayrıntılı analizler yapılamamaktadır.

Ülkemizde yükseköğretimin geleceğine ilişkin tahminler incelendiğinde, TÜSİAD ve UNFPA ortaklığında yürütülen bir proje raporu önemli bulgular ortaya koymaktadır. Bu rapora göre, 2010-2025 yılları arasında yükseköğretimdeki büyüme OECD ülkelerinden daha hızlı bir biçimde devam edecektir. Aynı verilere göre, 2020’li yıllarda kızların yükseköğretime kayıt sayılarının erkekleri aşması beklenmektedir. Tüm bu gelişmeler, önümüzdeki yıllarda Türkiye’de yükseköğretim alanında, hem kamu üniversitelerinin kendi aralarında hem de vakıf üniversiteleri ile kamu üniversiteleri arasında, önemli bir rekabet yaşanacağına işaret etmektedir. Bu rekabetin Türkiye’deki yükseköğretim yönetiminde önemli değişikliklere yol açması beklenir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Üniversite, Yükseköğretim, Yükseköğretimde büyüme, Yükseköğretim planlaması, Yükseköğretim göstergeleri

ABSTRACT

Turkey has a younger population compared to European countries. Due to this structure of the population, our country is still under numerical pressure at all educational levels except from elementary education. On the other hand, a conversion in the structure of the population has been experienced since 2000, and in long term, the share of the population in higher education age in the total population is expected to decrease to 29% from 34%. According to the Human Development Report in 2010, mean year of schooling in the adult population is 6.5, fairly behind the levels of developed countries. The ratio of adult population with tertiary education in our country is 13%.

Despite the significant growth in higher education observed between 2001 and 2010, the gap between supply and demand remains important. Accordingly, except for distance education, approximately 40% of the applicants to higher education programs may have an

*Bu yazı, 8 Nisan 2011 tarihinde Zonguldak Karaelmas Üniversitesi’nde sunulan konferans notlarının güncellenmesiyle oluşturulmuştur.

*This article is reproduced by updating the conference notes presented in Zonguldak Karaelmas University, in April 8, 2011.

Yüksel KAVAK (✉)

Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi, Denetimi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı, Ankara, Türkiye
Hacettepe University, Faculty of Education, Program of Educational Administration, Supervision, Planning and Economics, Ankara, Turkey
kavak@hacettepe.edu.tr

Geliş Tarihi/Received : 04.05.2011

Kabul Tarihi/Accepted: 15.06.2011

opportunity to be placed. Gross enrollment rate in higher education has increased to 32% from 17%. The share of foundation universities in total higher education has approached to 10%. One important trend in the last decade is the change in the age composition. The share of students at 23 years of age and above has increased to 19% from 11%. Parallel to these developments, equilibrium between female-male students has changed in favor of females.

Higher education budget is approximately one quarter of government educational expenditures in Turkey. Although this budget may seem inadequate for higher education, the priority given to higher education compared with other educational levels is clearly observed. Public expenditure on higher education per student is 4648 USD. However, higher education expenditures are inadequate in the face of rapid growth and increasing needs. On the other hand, due to lack of data on private spending on higher education, a more detailed analysis of expenditures on higher education cannot be made.

Examining the estimates regarding the future of higher education in our country, report from a project implemented jointly by TUSIAD and the UNFPA reveals significant presumptions. According to that report, a more rapid growth than OECD countries in higher education will continue between 2010 and 2025. According to the same data, as of 2020s the enrollment rate of females in higher education is expected to exceed males. All of these developments indicate a significant competition in the field of higher education in Turkey between public universities as well as between public and foundation universities in the coming years. This competition is expected to lead to significant changes in the management of higher education in Turkey.

Keywords: Turkey, University, Higher education, Growth in higher education, Higher education planning, Higher education indicators

GİRİŞ

1970’li yıllarda yükseköğretime sosyal talepteki artışla başlayan yükseköğretimi genişletme çabaları, değişik dönemlerde uygulanan yükseköğretimi yurt sathına yayma, meslek yüksek okullarını çoğaltma, vakıf yükseköğretim kurumlarının açılmasına izin verme, açık öğretimin geliştirilmesi gibi politika ve stratejilerle 21. yüzyılın başında da önemini korumaktadır. Bu bağlamda, yükseköğretimdeki arz ve talep arasındaki açığı giderme, yükseköğretimde niteliği geliştirme ve bir bütün olarak yükseköğrenim görmüş nüfusumuzu artırma çabaları gündemdeki yerini korumaktadır.

Bu yazıda, öncelikle, Türkiye’nin demografik yapısı ve yetişkin nüfusun eğitim kompozisyonu özetlenecek, izleyen alt başlıklarda; yükseköğretime arz, talep ve katılımdaki eğilimler, yükseköğretime yatırım ve uzun vadede yükseköğretimin geleceğine ilişkin bazı eğilimler ele alınacaktır.

DEMOGRAFİK YAPI

1960’lardan 1990’lara kadar hızlı nüfus artışı yaşayan Türkiye, 2000’in başlarından itibaren daha ılımlı bir nüfus artış hızı yaşamaktadır. TÜİK’in, 2008 ADNKS ve 2008 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasına dayalı tahminlerine göre yıllık nüfus artış hızımız 2010 yılında binde 13’e düşmüştür. Nüfus artış hızımızın 2025 yılına doğru binde 7.7’ye ineceği tahmin edilmektedir. Avrupa ile kıyaslandığında genç nüfus yapısıyla karakterize edilen Türkiye’de 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı %26’dır. Bu payın giderek azalması ve nüfusumuzun yaş ortalamasının artması beklenmektedir. Nüfus yapısındaki bu dönüşümlere paralel olarak, okul çağı nüfusunun da (5-24 yaş) 2025 yılına doğru hafif bir azalma göstermesi ve toplam nüfus içindeki payının %34,5’ten %29,5’e gerilemesi beklenmektedir. (TÜİK, 2011a). Bu demografik dönüşümün, hem çocuklarımız ve gençlerimiz hem de yetişkinlerimizin eğitimi için gelecekte daha fazla fırsat sağlayacağı düşünülmektedir.

Yetişkin Nüfusumuzun Eğitim Düzeyi

UNDP İnsani Gelişim Raporu (2010)’na göre; Türkiye, insani gelişim bakımından 169 ülke içinde 83. sıradadır. İnsani gelişimin bir alt bileşeni olan “ortalama eğitim süresi” bakımından ise daha alt sıralarda bulunmaktadır (169 ülke içinde 109. sıra). Buna göre yetişkin nüfusumuzun (25+yaş) ortalama eğitim süresi 6,5 yıldır. Türkiye bu ortalama eğitim süresiyle, benzer gelişmişlik düzeyindeki Arjantin (9.3 yıl), Şili (9.7 yıl), Meksika (8.7 yıl), Malezya (9.5 yıl) ve Yunanistan (10.5 yıl) ile İran (7.2 yıl), Ürdün (8.6 yıl) ve Libya’nın (7.3 yıl) dahi gerisinde bulunmaktadır. Ortalama eğitim süresi, kadınlarda 5,5 yıldır (Barro ve Lee, 2011). Diğer taraftan, yetişkin nüfusumuzun (25-64 yaş) sadece %13’ü yükseköğrenim görmüştür. Buna karşılık OECD ülkelerinde yükseköğrenim görenlerin oranı %30 olup, Türkiye’nin iki buçuk katıdır. Öte yandan, yetişkin nüfusumuzun %68’i ilköğretim ve altında eğitim görmüştür (OECD, 2011).

Okur yazar olmayan nüfusla ilgili verilere bakıldığında, TÜİK-ADNKS 2010 tespitlerine göre, bilinmeyenler dışta tutulduğunda, Türkiye’deki yetişkin nüfusun (15 + yaş) %7.3’ü okur-yazar değildir (3 milyon 812 bin kişi). Okuryazar olmayanların %82’si kadındır (TÜİK, 2011b). Yetişkin nüfusumuzun eğitim düzeyine ilişkin çeşitli veriler, Türkiye’nin geçmişteki eğitim yatırımlarının yetersiz kaldığını, insan sermayesi birikimi bakımından ülkemiz ile gelişmiş ülkeler arasındaki açığın ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir.

YÜKSEKÖĞRETİMDE ARZ, TALEP ve KATILIMDAKİ EĞİLİMLER

Yükseköğretimdeki arz-talep dengesizliği ve bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar (ortaöğretimin işleyişi üzerindeki olumsuz etkiler, dershanelerin yaygınlaşması, ailelerin mali yüklerindeki artış, gençler ve ailelerin psikolojileri üzerindeki olumsuz etkiler gibi) Türkiye’nin en kritik gündem maddesini oluşturmaktadır. Nitekim son on yıllık (2001-2010) verilere bakıldığında, yükseköğretime olan talep yaklaşık bir buçuk milyon ile 1.9 milyon arasında değişmektedir. Buna karşılık sağlanan arz (yer-

leşen) ise, açık öğretim hariç, 296 binden 634 bine ulaşmıştır. Arzda sağlanan bu artışa karşın arzın talebi karşılama oranı hala %40'lar düzeyindedir (ÖSYM, 2011). Öte yandan, son iki – üç yılda yükseköğretim kontenjanlarının (kamu + vakıf üniversiteleri) 100 bine yaklaşan bir bölümü de doldurulamamıştır.

Yükseköğretime katılımı ilgili eğilimlere baktığımızda, ÖSYM Yükseköğretim İstatistikleri ve TÜİK okul çağı nüfusu verilerine dayanarak yapılan hesaplamalara göre, yine son on yılda örgün yükseköğretimdeki okullaşma oranı %17.2den %31.7'ye yükselmiştir. Oysa gelişmiş ülkeler ortalaması %67'dir (UNESCO, 2010).

Son yıllarda giderek yaygınlaşan vakıf üniversitelerinin, toplam yükseköğretim öğrencileri içindeki payı 2008-2009 öğretim yılında %9.1'e ulaşmıştır. Bu bağlamda, vakıf üniversiteleri, toplam yükseköğretim kapasitelerinin genişlemesine önemli katkıda bulunmakta ve bunun gelecekte artarak süreceği tahmin edilmektedir. Yükseköğretime katılımdaki demografik boyutla ilgili başka bir eğilimi de vurgulamak gerekir. Son on yılda, yükseköğretim yaş kompozisyonunda bir değişim gözlenmekte ve yükseköğretim teorik yaş grubunun (18-22 yaş) üzerindeki nüfusun toplam yükseköğretim öğrencileri içindeki payı %11'den %19'a yükselmiştir (ÖSYM, Farklı yıllar). Bu değişim, yetişkin kuşakların yükseköğretim taleplerinin gelecekte daha da artma olasılığına işaret etmektedir.

Yükseköğretime katılımı ilgili tüm bu veriler; Türkiye'nin gençleri için sağladığı kapasitelerin talebi karşılama yetersiz kaldığını ve gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Bu arada, arzu hızla arttırmaya yönelik çabaların da, özellikle öğretim üyesi yetersizliği nedeniyle, yükseköğretimde nitelik tartışmalarını beraberinde getirdiğini vurgulamak gerekir.

YÜKSEKÖĞRETİME YATIRIM

Yükseköğretimle ilgili harcamalar konusu bir-kaç boyutta ele alınabilir. Bunlar; öğrenci başına yapılan harcama, GSYİH içinde yükseköğretimin payı, Merkezi Yönetim Bütçesi içinde yükseköğretimin payı olarak sıralanabilir. Öte yandan, yükseköğretimin kamu dışı gelir kaynaklarına da (yani öğrenci harçları, döner sermaye gelirleri vb.) bakılabilir. OECD verilerine göre, Türkiye'de 2006 yılı yükseköğretimde öğrenci başına harcama 4648 dolardır (Ar-Ge harcamaları hariç). Bu harcamalar sadece kamu eğitim harcamalarını kapsamaktadır. Uluslararası düzeydeki yükseköğretim harcamaları incelendiğinde, OECD ülkeleri ortalaması 8455 dolardır (OECD, 2009).

Türkiye'de toplam eğitim bütçesinin GSYİH içindeki payındaki eğilim son on yılda (2001-2010) %2.3 ile %3.8 arasında değişmiştir. Sadece yükseköğretimin payına bakıldığında %0.9'dur. Merkezi yönetim bütçesi içindeki yükseköğretim payı ise 2010 yılında %3.3'tür (MEB, 2010).

Yükseköğretimle ilgili yatırımlara bakıldığında; konsolide bütçe yatırımları içinde yükseköğretim yatırımlarının payı son beş yılda %9-17 arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. Buna karşılık bütçe içindeki yatırım paylarına bakıldığında, toplam yükseköğretim bütçesinin %22-23'ünün yatırımlara ayrıldığı gözlenmektedir. Hatta son yıllarda yükseköğretim yatırım miktarı MEB yatırım

miktarını aşmıştır (MEB, 2010). Bu bağlamda, Türkiye son yıllarda yükseköğretimde genişleme atılımına paralel olarak yükseköğretim yatırımlarını %20'nin üzerinde tutmakta ise de, konsolide bütçe yatırımları içindeki payı pek istikrarlı gitmemekte, azalma eğilimi göstermektedir.

Öte yandan Türk yükseköğretim sisteminin toplam gelirlerinin dağılımı incelendiğinde, kamu kaynaklarının payı %60'lar düzeyinde seyrederken, döner sermaye gelirleri %30, öğrenci katkıları ise %5'in üzerinde seyretmektedir (YÖK, 2005). Öğrenci katkıları bağlamında, birinci ve ikinci öğretim ücretlerinin reel olarak yükselme eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Yükseköğretimin finansmanı ile ilgili olarak OECD ülkelerindeki eğilimlere bakıldığında bazı ülkelerde (örneğin; Meksika, Portekiz, Slovakya) özel finansmanın payı artarken, bazı ülkelerde (örneğin; ABD, Polonya, İspanya) kamusal finansmanın ağırlığı artmakta bazı ülkelerde (örneğin; Çek Cumhuriyeti, Güney Kore) ise hem özel hem de kamu finansmanında artışlar ortaya çıkmaktadır (Eurydice, 2009).

Tüm bu ulusal ve uluslararası veriler değerlendirildiğinde, Türkiye'nin genel olarak eğitim için yapmış olduğu kamu harcamalarının, özel olarak ta yükseköğretim harcamalarının gelişmiş ülkelerin gerisinde kaldığı açıktır. Türkiye bu açığını bir ölçüde özel harcamalarla telafi etme eğilimindedir. Bir başka deyişle, eğitim maliyetlerinin bir bölümünü hizmetten yararlanlarla paylaşmaktadır.

Türkiye'nin hem toplam eğitim harcamaları hem de yükseköğretim harcamalarıyla ilgili olarak daha sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için, kamu harcamalarıyla birlikte özel harcamaları da kapsayan düzenli bir veri akışına olan gereksinim açık olmakla birlikte, ailelerin çocuklarının eğitimi için ekonomik olarak gelişmiş ülkelere daha fazla fedakârlıkta (hem ders-hane harcamaları hem de öğrenim harcı ve öğretim materyalleri olarak) buldukları da başka bir gerçektir.

GELECEĞE BAKIŞ: YÜKSEKÖĞRETİMDE BÜYÜMEYE İLİŞKİN UZUN VADELİ PROJEKSİYONLAR

Her şeyden önce şunu vurgulamak gerekir ki: Türkiye'nin orta vadeli hedefleri Avrupa ile bütünleşme ve dünyanın ilk 10 ekonomisi arasında yer alması üzerine kurgulanmaktadır. Ancak, mevcut eğitim düzeyimiz ve hali hazırdaki kapasitelerimiz (nicelik ve nitelik olarak), gelişmiş ülkelerin oldukça gerisindedir. Dolayısıyla, biraz önce belirtilen iddialı hedeflere ulaşabilmesi, büyük ölçüde insanımızı yetiştirmeye yönelik yatırımların artırılmasıyla bağlantılı olacaktır. Her ne kadar yükseköğretim çağ nüfusunun geçmiş yıllardaki artış eğilimi durgunlaşma yönünde (Hoşgör ve Tansel, 2010) ise de yükseköğretime olan talep artışı şu faktörler (Kavak, 2010, s.125-27) nedeniyle devam etme eğilimindedir:

1. İlköğretimden ortaöğretime geçiş oranları hafif de olsa yükselmeye devam etmektedir,
2. Ortaöğretimde okullaşma oranları ve mezun sayıları artmaya devam etmektedir,
3. Yükseköğretime yönelik yetişkin talepleri giderek artmakta ve yaş yelpazesi genişlemektedir,

4. Daha yüksek öğrenim görmeye ilişkin sosyal talepteki artış eğilimi (öğrenen toplum) devam etmektedir,
5. Yükseköğretimin bireysel faydaları önemini korumaktadır. Bu bağlamda, istihdama katılım, göreceli kazançlar ve bireysel getiriler yükselme eğilimindedir,
6. Kızların katılımı erkeklerden daha hızlı artmaktadır.

Tüm bu eğilimler, gelecekte, yükseköğretimle ilgili kaynak artışları eşlik etmese dahi, yükseköğretimdeki genişlemenin artacağına ilişkin ciddi sinyaller vermektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Yükseköğretim hizmet sunumunda olası gelişmeler arasında şunlar vurgulanabilir: Hem kamu hem de vakıf yükseköğretim kurumlarının kurulmasına yönelik girişimler, yükseköğretim kapasitelerinin genişlemeye devam edeceğini göstermektedir. Bu eğilim, gelecekte, daha iyi öğrenci girdisi sağlama yönündeki çabaları arttıracaktır. Bir başka deyişle; böyle bir eğilimin, öncelikle kamu-vakıf üniversiteleri arasında, aynı zamanda da kamu üniversitelerinin kendi aralarındaki rekabeti yoğunlaştırması beklenir. Bu rekabet süreci, hem yükseköğretim ücretlerinin düşmesine hem de daha nitelikli bir yükseköğretim hizmeti sunumuna katkı getirebilir. Burada kritik nokta, yükseköğretimle ilgili düzenlemelerin, sağlıklı bir rekabet için gerekli ortamı sağlayıp sağlayamayacağı olacaktır.

Yükseköğretimi bir bütün olarak iyileştirme bağlamında ise şu konuların / kavramların ön plana çıkması beklenir;

1. Yüksek kalitede bir yükseköğretim yönetimi: Güçlü yetkiler, güçlü bir hesap verme sistemi, sağlıklı bir rekabet ortamı (öğrenciler ve kurumlar arasında), stratejik planlama ve performansa dayalı bir bütçeleme sistemi.
2. Kaliteli bir eğitim ve araştırma ortamı ve olanakları.
3. Hem adalet hem de kalite için kaçınılmaz bir koşul olarak; sadece yükseköğretimde değil, her kademedede eşit eğitim fırsat ve olanaklarının sağlanması.

KAYNAKLAR

- Barro, R. J., & Lee, J-W. (2011). *Barro-Lee Educational Attainment Dataset: Educational Attainment of Female Population 1950-2010*. Erişim: 18.09.2011, [http://www.barrolee.com/data/BL_v1.2/BL\(2010\)_F1599_v1.2.xls](http://www.barrolee.com/data/BL_v1.2/BL(2010)_F1599_v1.2.xls).
- Eurydice (2009). *Key Data on Education in Europe 2009*. Brussels: European Commission, EACEA.
- Hoşgör, Ş. ve Tansel, A. (2010). *2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Eğitim, İşgücü, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemlerine Yansımalar*. İstanbul: UNFPA ve TÜSİAD. Yayın no: TÜSİAD/T/2010/11/505.
- Kavak, Y. (2010). *2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Eğitim Sistemine Bakış*. İstanbul: UNFPA ve TÜSİAD. Yayın no: TÜSİAD/T/2010/11/506.
- MEB (2010). *2011 Yılı Bütçe Raporu*. Ankara.
- MEB (Farklı Yıllar). *Milli Eğitim İstatistikleri*. Ankara.
- OECD (2009, 2011). *Education at a Glance: OECD Indicators*. Paris.
- ÖSYM (Farklı yıllar). *Yükseköğretim İstatistikleri*.
- ÖSYM (2011). *Yükseköğretime Girişte Okul Türü ve Öğrenim Durumuna Göre Başvuran-Yerleşen Aday Sayıları*. Erişim:18.09.2011, <http://www.osym.gov.tr/belge/1-12381/yuksekogretime-giriste-okul-turu-ve-ogrenim-durumuna-go.html>.
- TÜİK (2011a). *Nüfus Projeksiyonları ve Tahminleri*. Erişim: 18.09.2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=39&ust_id=11.
- TÜİK (2011b). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları - 2010*. Erişim: 18.09.2011, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=39&ust_id=11.
- UNDP (2010). *Human Development Report*. New York.
- UNESCO (2010). *EFA Global Monitoring Report 2010*. Paris.
- YÖK (2005). *Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu*. Ankara.